

HENRIK MEINANDER

Ljusnade morgonen så rosig och fager?

Tre perspektiv på republiken Finland 1919–1922

Finlands omvandling åren 1917–1919 till en självständig stat och republik har under de senaste åren firats, uppmärksammats och debatterats flitigt. En naturlig följd av detta är att intresset för vad som skedde strax därefter inte alls har varit lika stort, trots att de första åren efter att landet hade fått sin republikanska regeringsform i många avseenden blev avgörande för vilken riktning det finländska samhället skulle utvecklas mot under resten av det tjugonde seklet. I det följande analyserar jag inledningsvis den minneskultur som uppstått kring början av självständighetstiden och belyser därefter den säregna kombinationen av avbrott och kontinuitet i samhällsutvecklingen, vilken det finns skäl att uppmärksamma. För att travestera orden i en känd finlandssvensk folkvisa är frågan således: Ljusnade morgonen så rosig och fager?

Destillerade minnen

I historiska översiktsverk skildras Finlands första självständighetsår vanligtvis med breda penseldrag: kortvariga regeringar, fortsatt misstro och bitterhet mellan de inhemska motparterna i 1918 års krig, Dorpatfreden och Ålandsfrågans lösning, frändefolkskrigen och skyddskårs-krisen, viktiga samhällsreformer och ekonomisk återhämtning. Med viss erfarenhet av denna historieskrivningsgenre vet jag visserligen att en dylik hastig genomgång vanligtvis inte bottnar i en medveten nonchalans utan i nödvändigheten att hushålla med detaljer och att avancera raskt i berättelsen.

Fram till 1960-talet präglades skildringarna av decennieskiftet 1920 dessutom av en närmast teleologisk uppfattning om att Finlands självständighet visserligen hade uppnåtts på ett dramatiskt sätt, men var predestinerad. Tolkningen återspeglar den borgerliga samhällselitens syn på konflikten 1918 som ett ”frihetskrig”, och kunde med Juha Siltalas karakterisering betecknas som ett uttryck för ”det vita Finlands” världsbild. Till den hörde också en mer eller mindre medveten strävan att

bortse från den interna misstro och missämja som under det tidiga tjugotalet rådde inom det borgerliga lägret.¹

Ett uttryck för detta överslätande narrativ var den på borgerligt håll heroiserande beskrivningen av jägarrörelsen, även om jägarna varken före eller efter 1918 beundrades gränslöst av alla samtida i det borgerliga Finland. Det etablerade samhällsskiktets dominerande syn på rörelsen var fram till våren 1917 i huvudsak skeptiskt avvaktande och ibland rent av öppet avvisande. Det senare var fallet både med Mannerheim och med K. J. Ståhlberg, som bägge betecknade jägarrörelsen som ett uttryck för landsförräderi. Även om deras fördömande inställning sedermera mjuknade upp var det inte något som glömdes bort i de aktivistiska kretsar som först och mest energiskt hade drivit på Finlands frigörande från Ryssland.

Aktivistkretsarna motarbetade Ståhlbergs val till president sommaren 1919 så frenetiskt att en del av dem rent av hotade att genomföra en maktkupp om han utgick som segrare. Saken blev inte bättre av att Ståhlberg som president vägrade gå med på vissa aktivisters krav på att ge Mannerheim en oberoende maktposition i skyddskårarörelsen. Därför uppfattades Ståhlberg i högerkretsar långt in på 1930-talet som en personifikation av den ”ljusröda” kompromisspolitik som enligt dem hade förstört så mycket av det man kämpat för i ”frihetskriget”.²

Det är också fel att tro att Mannerheim accepterades av alla som i dessa tider intog viktiga positioner i armén och skyddskårerna. Många hade visserligen gärna sett den forne ”ryssofficeren” i spetsen för landets försvar. Men det var allmänt känt att han hade motsatt sig Tysklands hjälp i kriget 1918 och misstänkt ivrigt förespråkade Finlands engagemang i ryska inbördeskriget. I välunderrättade politiska kretsar viskades det fortsättningsvis om hur negativt han ursprungligen hade sett på jägarrörelsen. Vad hade Mannerheim egentligen prioriterat 1917–1919, ett självständigt Finland eller kväsandet av bolsjevikväldet?³

-
1. Juha Siltala, *Lapuan liike ja kyyditykset 1930* (Helsinki 1985), s. 433–470.
 2. *Santeri Alkion päiväkirjat. Osa 3, valtiomies 1919–1921*, toim. Kari Hokkanen (Helsinki 2012), s. 327–330; Martti Ahti, *Aktivisterna och ”Andersson”. Konspirationer och krigsplaner 1919 – Skyddskårskonflikten 1921 – Mäntsäläupproret 1932* (Helsingfors 1991), s. 165–223.
 3. Om Mannerheims kritiska hållning till jägarrörelsen se Harri Korpisaari, *Itsenäisen Suomen puolesta. Sotilaskomitea 1915–1918* (Helsinki 2009), s. 112–113; Henrik Meinander, *Gustaf Mannerheim. Aristokrat i vadmal* (Helsingfors och Stockholm 2017), s. 90–92.

Så sent som hösten 1939 talade ministrarna Eljas Erkko och Väinö Tanner spefullt om den gamle ”ryssofficeren”, men när vinterkriget snart därpå bröt ut och Mannerheim återigen blev överbefälhavare för landets försvarsmakt tystnade kritiken. Följaktligen förtegs både i marskens memoarer samt i hög grad även i Erik Heinrichs och i Stig Jägerskiölds Mannerheim-biografier den starka misstro som åren 1918–1919 hade existerat mot honom, i synnerhet bland jägarna men också mera allmänt på borgerligt håll.⁴

Även i arbetarrörelsen började man snabbt efter kriget 1918 beskriva dess drivkrafter och följder på ett överslätande sätt. Det låg inte i arbetarrörelsens intressen att framhäva de djupa motsättningar som hade rått inom det socialdemokratiska partiet månaderna och veckorna före krigsutbrottet. Detta hade endast fördjupat den organisatoriska klyfta som snart efter kriget uppstod mellan revolutionärt och reformistiskt sinnat vänsterfolk. I slutet av augusti 1918 grundades det Finska kommunistpartiet i Petrograd, som senhösten samma år inledde en underjordisk verksamhet i Finland. Samtidigt gick socialdemokratiska partiets nyvalde ordförande Väinö Tanner in för att rehabilitera partiet som en politisk rörelse som entydigt respekterade landets parlamentariska demokrati.⁵

I stället för att för omvärlden blotta denna klyfta som självfallet hade gynnat det borgerliga partifältet valde arbetarrörelsen därför att börja samla in uppgifter och minnen om de uppenbara oförrätter och rättsvidriga domar som tillfångatagna rödgardister hade blivit offer för både under och efter kriget. Insamlingen fortsatte in på 1930-talet och hade i många avseenden den psykologiskt helande verkan som ett dylikt sorgearbete kan ha. Till sakens natur hörde dock att man precis som i den vita minneskulturen nogsamt undvek att samla in information om den terror och andra lagstridigheter som rödgardisterna hade gjort sig skyldiga till. Sådant hade nämligen haft grava rättsliga följder om de kommit till myndigheternas kännedom, eftersom många brott hade förblivit ouppklarade.

Något som i realiteten också har förenat de vita och röda minneskulturerna kring kriget 1918 är benägenheten att se kriget som en in-

4. Tuomo Polvinen, *J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 2: 1918–1939* (Helsinki 1992), s. 506–507; Tuomo Polvinen, *J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 3: 1939–1944* (Helsinki 1995), s. 60–61.

5. Juhani Piilonen, ’Sisäinen rakennustyö’, i verket *Itsenäisyyden vuodet 1917–1920: 3. Katse tulevaisuuteen* (Helsinki 1992), s. 209–219.

hemsk angelägenhet. Den borgerliga offentlighetens långvariga framhävande av konflikten som ett frihetskrig och arbetarrörelsens lika seglivade beskrivningar om ett rättmätigt klasskrig har med åren ersatts av den av många uppfattade mera neutrala benämningen inbördeskrig, som enligt flera undersökningar numera har en bred acceptans också bland forskarna.⁶ I begreppet inbördeskrig finns emellertid inkapslat tanken om att konflikten i första hand var en intern angelägenhet, och detta trots att krigets avgörande drivkrafter och slutresultat var konsekvenser av första världskriget och ryska revolutionen. Livsmedelsbrist, klassmotsättningar och maktvakuum tilltog överallt i det sönderfallande ryska imperiet och utmynnade i uppror där bolsjevikerna hade ett tillräckligt starkt inflytande på militären och arbetarrörelsen. Ett av de viktigaste ställena i hela det ryska imperiet var i det avseendet Helsingfors, där en betydande del av den ryska flottan med sitt revolutionärt sinnade soldatråd låg förtöjd och partikontakterna till Petrograd var täta.⁷

Den vita sidans självständighetssträvanden och seger i konflikten våren 1918 hade skett med en stark tysk uppbackning. De rödas revolutionära agerande var åter i hög grad avhängigt av vad bolsjevikregeringen önskade och prioriterade. Det röda maktövertagandet i södra Finland gjordes efter upprepade uppmaningar av de nya makt-havarna i Petrograd och det revolutionära soldatrådet i Helsingfors. Krigets avgörande vändning skedde inte i slaget vid Tammerfors utan 1 000 kilometer söder om Finska viken, närmare bestämt i Brest-Litovsk där Tyskland och Lenins Ryssland den 3 mars 1918 slöt en fred, i vilken bolsjevikerna bland annat lovade att dra bort sina i Finland kvarblivna trupper.⁸

Ett i och för sig sakligt och statsrättsligt argument för bruket av beteckningen inbördeskrig är att det pågick i en självständig stat och i huvudsak utkämpades mellan dess egna invånare. Men som all aktuell

-
6. Seppo Hentilä, *Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka* (Helsinki 2018), s. 296–297. Risto Alapuro använder i sitt klassiska verk *State and Revolution in Finland* (Berkeley 1988) inte begreppet Civil War, men betonar starkt de inhemska drivkrafterna och beaktar föga konfliktens geopolitiska drivkrafter.
 7. Tuomo Polvinen, *Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920. I: Helmikuu 1917 – toukokuu 1918* (Helsinki 1967), s. 202–224.
 8. Tuomo Polvinen, *J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 1: 1870–1918* (Helsinki 1989), s. 341–344.

forskning visar utnyttjade varken Tyskland eller bolsjevikregeringen i Petrograd Finlands suveränitet. Tvärtom såg bägge parter till att Finland fick denna nya status för att gripa kontrollen över landet. Lenin erkände Finlands självständighet för att få dess ambivalenta socialdemokrater att starta revolutionen och befästa bolsjevikernas grepp om Finska viken. Och Berlin uppmanade Svinhufvuds senat att skyndsamt avge sin självständighetsförklaring för att i fredsförhandlingarna med bolsjevikregeringen kunna kräva att de ryska trupperna drogs bort från Finland, vilket mycket riktigt också skedde och jämnade vägen för Tysklands militära och ekonomiska herravälde över Finland fram till kapitulationen i november 1918.

Ett onekligen bevakande skäl att minnas kriget som en inhemsk tragedi är det stora antalet dödsoffer på den förlorande sidan, vilket förorsakades av den förlorande sidans bristfälliga krigskonst och den segrande sidans hämndbegär, rättsvidriga arkebuseringar och usla lägerförhållanden. Det är viktigt och nödvändigt att fortsätta utforskandet av alla dessa oförrätter och lyfta fram dem som en varning för kommande slakten. Men faktum kvarstår att de i och för sig starka motsättningarna i samhället inte hade räckt till för att urarta i en blodig konflikt mellan finländare utan Petrograds och Berlins aktiva manipulering. Det slentrianmässiga bruket av begreppet inbördeskrig i finländsk historieforskning är därför ett bra exempel på det som brukar kallas för metodologisk nationalism. Även om i praktiken alla större konflikter som har blossat upp i Finland har varit europeiska kedjereaktioner har de fortsättningsvis inhemska beteckningar i vår historieskrivning: klubbekriget, finska kriget, inbördeskriget, vinterkriget, fortsättningskriget, Lapplandskriget.⁹

Avbrott

Ett annat skäl till att världskrigets perifera kedjereaktioner i Finland har uppfattats som en nationell händelse är att slutresultatet trots allt var så positivt för Finland. Det som ytterst få hade vågat hoppas på, men som det stora flertalet självfallet välkomnade hade förverkligats. Finland hade inte enbart förklarat sig självständigt utan hade även

9. Om den metodologiska nationalismen i Finland: Henrik Meinander, 'Aina omia sotia', Anu Koivunen (toim.), *Maailman paras maa* (Helsinki 2012), s. 77–91; Idem, 'The Nationalistic Gaze', Antti Blåfield (ed.), *The Use and Abuse of History* (Helsinki 2016), s. 61–77.

lyckats bibehålla och befästa denna suveränitet under dramatiska förhållanden, så mycket att landet hösten 1919 hade fått en republikansk regeringsform och började styras på både kommunal- och riksnivå av demokratiskt valda beslutsfattare. Att Finland i likhet med många andra små nationer i Europa i dessa tider fick denna chans berodde dock väsentligen på världskrigets överraskande utgång. Fyra av de sex i konflikten involverade imperierna förlorade kriget och ur deras ruiner uppstod i linje med president Woodrow Wilsons nationalitetspolitik nio nya stater.

I Finlands, liksom i de baltiska ländernas och i Polens fall möjliggjordes deras självständighet av något som just ingen kunnat förutse, nämligen att både det ryska och det tyska imperiet samtidigt vittrade sönder trots att Ryssland hade gått med i kriget på den segrande sidan. Typiskt nog kunde inte ens Finlands då två mest klartänkande geopolitiska strateger förutse detta sommaren 1918. Den ententesinnade Mannerheim utgick från att bolsjevikväldet förr eller senare skulle kväsas av en borgerlig regim, som efter Tysklands förlust i världskriget skulle återställa imperiets säkerhetspolitiska intressesfärer med stöd av västmakterna. Den tysksinnade J. K. Paasikivi var å sin sida övertygad om att Finlands fortsatta självständighet var helt avhängig av Tysklands militära stöd och seger i världskriget. Utan detta flankstöd skulle ett ryskt anfall mot Finland vara ”lika säkert som att efter sommaren kommer höst och vinter”.¹⁰

Ingendera fick rätt. Och det berodde väsentligen på att Lenin förblev vid makten och på att bolsjevikerna på grund av det utdragna inbördeskriget och sitt ineffektiva samhällssystem inte var kapabla att återerövra de i första världskriget förlorade territorierna förrän i följande världskrig, då Finland redan hade hunnit bygga upp en försvarsmakt som höll för trycket. Allt detta var dock långt bortom horisonten åren 1919–1922, då världskriget i realiteten fortgick i och i utkanterna av det som var kvar av det ryska imperiet. Även om öppet krigstillstånd inte längre rådde i Finland upplevdes det militära läget fortsättningsvis som hotfullt. Bolsjevikerna hade genast efter Tysklands kapitulation i november 1918 inlett en offensiv i Baltikum och mot Polen.¹¹

10. J. E. O. Screen, *Mannerheim* (Helsinki 2000), s. 177–190; Polvinen, *J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö* 1, s. 397.

11. Jukka-Pekka Pietiäinen, 'Suomen ulkopoliittikan alku', i verket *Itsenäisyyden vuodet 1917–1920: 3. Katse tulevaisuuteen* (Helsinki 1992), s. 378–382.

Freden i Dorpat mellan Finland och Rådssryssland slöts först i oktober 1920. Fram till dess befarade därför många att Finland förr eller senare skulle bli indraget i ett krig mot bolsjevikerna – och detta var ju också något som det underjordiska finska kommunistpartiet aktivt eftersträvade i sin agitations- och sabotageverksamhet på olika håll i landet. Mannerheim gav därför som riksförståndare sitt stöd åt ett regemente finska frivilliga, som åren 1918–1919 framgångsrikt stred i Estland tillsammans med estniska trupper mot ryska bolsjevik och tyska Freikorps. Finska frivilliga utkämpade också på olika håll i Fjärrkarelen åren 1919–1921 smärre bataljer mot bolsjevikerna i hopp om att dessa områden efter bolsjevikväldets kollaps skulle kunna bli delar av ett Stor-Finland. Men som Oula Silvennoinen och Aapo Roselius har påvisat i sin nyligen utgivna undersökning om dessa frändefolkskrigare blev den konkreta kontentan av detta ”krigande” inte något annat än ett antal militära nederlag och ouppklarade krigsförbrytelser.¹²

Visserligen grundade de studentaktivister som deltagit i dessa strider genast efter sin återkomst till Finland den ultranationalistiska kamporganisationen Akateeminen Karjala-Seura (AKS) som blev en radikal aktör i mellankrigstidens student- och rikspolitik på grund av sin äktfinska och senare på 1930-talet också fascistoida hållning. Organisationen upplöstes på basis av vapenstilleståndsavtalet hösten 1944. Men eftersom ovanligt många av dess drygt 2 000 medlemmar med åren skulle inta ledande positioner i politiken och statsförfattningen etablerade dessa forna ultranationalister ett inflytelserikt etablissemang, vars ungdomsideal inte ens 1960-talets kulturradikaler var beredda att öppet kritisera. Främst bland dem var nämligen ingen mindre än Urho Kekkonen, Republikens president i ett kvartsekel.¹³

Oron över ett mera fullskaligt krig mot bolsjevik-Ryssland gav också näring åt farhågor om att en sådan konflikt kunde ge upphov till eller rent av samordnas med ett inhemskt kommunistiskt uppror. Följaktligen omvandlades de ursprungligen för en krissituation skapade vita skyddskårerna stegvis till ett permanent hemvärn, som under sina första verksamhetsår i brist på en tillräckligt stark civil ordningsmakt kunde

12. Oula Silvennoinen & Aapo Roselius, *Villi itä. Suomen heimosodat ja Itä-Euroopan murros 1918–1921* (Helsinki 2019), passim.

13. Risto Alapuro, *Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla* (Helsinki 1973), s. 179; Henrik Meinander, *Samtidigt. Finland och omvärld 1968* (Helsingfors 2019), s. 331.

agera självsvåldigt inte minst mot lokala arbetarföreningar. Enligt Marko Tikka, som på ett förtjänstfullt sätt utrett den tidiga skyddskårsorganisationens maktställning, var denna ofta laglösa och politiskt betingade verksamhet dock ingalunda exceptionell i ett europeiskt perspektiv. I alla de länder som hörde till första världskrigets förlorare eller som uppstått ur dess ruiner uppkom paramilitära grupperingar, som i brist på en fungerande statsmakt ofta tog lagen i sina egna händer. Hur dessa paramilitära krafter sedan orienterade sig politiskt och accepterades på nationell nivå avgjorde i hög grad hur dessa länders konstitutioner utvecklades. I de flesta andra länder fortsatte dessa paramilitära organisationer som en utomparlamentarisk påtryckningsgrupp och bidrog senare aktivt till att ländernas bräckliga demokratier ersattes med autokratiska eller rentav diktatoriska styren.¹⁴

I Finland tog utvecklingen en annan riktning, vilket inte berodde enbart på att statsmakten under president Ståhlbergs ledning i september 1921 tog ett fastare grepp om skyddskårerna genom att utse den regeringslojale jägarofficern Lauri Malmberg till organisationens befälhavare. Minst lika viktigt var att en betydande andel av de inemot 100 000 medborgare, som vid det laget hade anslutit sig till kårerna hörde till landsbygdsbefolkningen, som i sin tur stod närmast de demokratiskt och republikanskt sinnade Agrarförbundet och Framstegspartiet. Skyddskårernas allmänborgerliga förankring visade sig vara helt avgörande för demokratins fortbestånd i början av 1930-talet. Även om många skyddskårister deltog i Lapporörelsens högerradikala terrorverksamhet hörsammade det stora flertalet av organisationens medlemmar statsmaktens förmaningar om att hålla fast vid lag och rätt.¹⁵

Något som också stärkte befolkningens förtroende för Finlands politiska system och statsmakt var landets ekonomiska tillväxt, som var snabbare än i övriga nya randstater och dessutom fördelades jämnare mellan medborgarna än i Europa överlag. Förlusten av de lukrativa ryska marknaderna var ytterst problematisk för Finlands skogsindustri under de första självständighetsåren och förklarar varför branschens ledande män förhöll sig positivt till Mannerheims strävande att involvera Finland i det ryska inbördeskriget. Men samtidigt som dessa mili-

14. Marko Tikka, *Valkoisen hämärän maa? Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921* (Helsinki 2006), passim.

15. *Ibid.*, s. 219–221.

tära planer pågick grundade de finska skogsbolagen hösten 1918 den landsomfattande exportkartellen Finnrap (Finska pappersbruksföreningen), som enligt svenska förebilder samordnade bolagens prissättning samt effektiviserade marknadsföringen och logistiken, vilket gjorde att man snabbt kunde ersätta de i Ryssland förlorade marknaderna med nya sådana i Västeuropa och så småningom även bortom haven.¹⁶

För att dessa landvinningar skulle stärka tilltron till staten krävdes dock 1918 års torparlag, 1922 års jordanskaffningslag och 1925 års Lex Pulkkinen-reform som tvingade skogsbolagen att sälja tillbaka skogsmark till hågade jordbrukare. Tillsammans bidrog dessa reformer till att skogsindustrins exportvinster spred sig till en större del av befolkningen än tidigare. På tio år skapades över 10 000 nya jordbrukshemman, som visserligen var små men tack vare sina skogsinkomster blev uppkopplade till den kapitalistiska marknaden och klarade sig tillfredsställande. Just i detta avseende skilde sig Finland från de övriga randstaterna, där det också genomfördes stora landreformer men där småbrukarna inte alls i samma utsträckning blev delaktiga av industrins exportvinster.¹⁷

Forskningen har därför med goda skäl framhåvt de socialpolitiska effekterna av ovan nämnda jordbruksreformer. I praktiken hade de samma klassutjämnande effekt som efterkrigstidens med skattemedel bedrivna välfärdspolitik, vilket gör att man kunde beteckna landreformerna som en form av agrar socialpolitik. Att deras effekt blev starkare och långvarigare än i någon annan nybliven randstat sammanhängde med att Finland i motsats till de övriga randstaterna inte invaderades av Röda armén i slutet av andra världskriget, vilket medförde att den privata äganderätten förblev intakt och även möjliggjorde följande stora landreform 1945, som ytterligare ökade antalet hemman och skogsägare.¹⁸

Finland är av detta skäl också det enda landet i hela Europa där de stora landreformerna efter första världskriget alltså är i full kraft. Över tio procent av landets befolkning (ca 600 000 personer) ägde ännu i mitten av 2010-talet minst två hektar skog och i genomsnitt är

16. Markku Kuisma, *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920* (Helsinki 1993), s. 547–548.

17. *Suomen maatalouden historia: 2. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle* (Helsinki 2004), s. 356–367.

18. *Ibid.*, s. 431–437.

dessa privata skogshemman 30 hektar stora. Detta internationellt ovanligt utbredda markägande torde även vara en av förklaringarna till att Agrarförbundets arvtagare Centerpartiet i motsats till sina nordiska broderpartier trots den långt avancerade industrialiseringen och urbaniseringen behöll sin ställning som ett av landets största partier fram till slutet av 2010-talet.¹⁹

Parallellt med alla dessa drastiska avbrott och nystarter i landets geopolitiska status, inrikespolitik och näringsliv kring decennieskiftet 1920 skedde även många stora förändringar i landets kultur och vardag. De var alla på ett eller annat sätt konsekvenser av att banden till Nevastaden och det ryska imperiet högs av så drastiskt och totalt. Självständigheten gav självfallet upphov till en helt ny offentlig kultur med därtill hörande hastigt skapade nationella symboler och manifestationer. Allra tydligast framhävdes detta förstas i att landet fick en egen försvarsmakt, vars explicita uppdrag blev att förhindra att landet åter knöts till det ryska imperiet. Men visst kändes de avhuggna banden till Ryssland även i landets högkultur, som fram till första världskriget hade fått starka intryck och resurser från det ryska imperiet men nu tvingades vänja sig vid de betydligt snävare ramarna i nationalstaten Finland. Dessa inskränkningar drabbade likaså de över 20 000 personer som hade flytt undan bolsjevikväldet och konfronterades med de ytterst avoga attityder som nu öppet uttrycktes mot allt som associerades med Ryssland.²⁰

Den 1 juni 1919 trädde också förbudslagen i kraft – för övrigt precis på den dag som hade stadfästas av den ryska interimregeringen i slutet av maj 1917.²¹ Nykterhetsrörelsen välkomnade naturligtvis att reformen äntligen verkställdes, eftersom lagförslaget hade röstats igenom i lantdagen redan tio år tidigare men aldrig hade undertecknats av kejsaren och storfursten Nikolaj II. Men för övrigt var entusiasmen över denna moraliska uppräckning inte särdeles påtaglig. Inom kort blev det uppen-

19. Suomen virallinen tilasto: Metsämaan omistus 2013. Luonnonvara- ja biotalouden tutkimus 5/2015, Luke: Luonnonvarakeskus, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-326-004-7> (hämtad 2.12.2019).

20. Kari Immonen, *Ryssästä saa puhua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–1939* (Helsinki 1987), passim.

21. Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetuskokoelma. 1917 N:o 29. Asetus denaturoitujen alkoholipitoisten aineiden valmistuksesta, maahantuonnista ja myynnistä. [29B/1917].

bart att förbudslagen dessvärre ledde till en omfattande spritsmuggling, utbredd korruption även inom poliskåren och grov brottslighet. Det mest konkreta uttrycket för dessa bekymmersamma effekter var antalet brott mot liv, som slog alla tiders rekord under förbudlagstiden (1919–1932), vilket visserligen till en del också berodde på att kriget 1918 hade sänkt tröskeln för våldsbrott och medfört att stora mängder skjutvapen fanns till hands ute i samhället.²²

Kontinuiteter

Ett annat väsentligt skäl till att reformerna och andra snabba omställningar lyckades i den nyblivna republiken var att de i hög grad byggde vidare på det lagstiftningsarbete som hade pågått i storfurstendömet sedan 1860-talet i landets ständs- och enkammarlantdagar. Även om 1906 års rösträttsreform naturligtvis stärkte lantdagens nationella legitimitet och folkliga förankring skedde ingen avgörande förändring i själva lagberedningen. Dessutom fortsatte många av den forna ständslantdagens ledamöter i de då grundade politiska partiernas lantdagsgrupper. En del av dem deltog också i den redan i början av 1910-talet långt hunna beredningen av torparlagen och kommunallagen, som på grund av kriget och revolutionen verkställdes först hösten 1918.

Finlands republikanska regeringsform, som stadfästes av riksförståndaren Mannerheim den 17 juli 1919, var trots den författningsstrid som pågått under de föregående två åren också frukten av en längre lagberedning. De första utkasterna hade nedtecknats redan av Leo Mechelin under hans perioder som senatens viceordförande 1905–1908 och som ordförande för enkammarlantdagens grundlagsutskott. Mechelins förinlagor blev utgångspunkten för den av K. J. Ståhlberg ledda konstitutionella beredning som inleddes i lantdagens grundlagsutskott våren 1917 och utmynnade i 1919 års regeringsform, som ju skulle kvarstå som Finlands konstitution fram till 2000.²³

Något som också märkbart underlättade verkställandet av de för samhällstilliten väsentliga reformerna var att den finska staten hade en färdigt etablerad ämbetsstat och kunnig tjänstemannakår, som med

22. Veli Verkko, 'Treårskrigets och vapenstillståndets verkningar på brottsligheten i Finland', i verket *De nordiska kriminalistföreningarnas årsbok 1944–1945* (Stockholm 1947), s. 359.

23. Jan-Magnus Jansson, *Från regeringsformen till grundlagen* (Helsingfors 2000), s. 16–18.

undantag av de ryska senatorerna och ämbetsmännen i centralförvaltningen oftast fortsatte på sina poster. I detta skilde sig Finland märkbart från de övriga nya randstaterna, vars ämbetsmannakårer kraftigt förnyades och i många fall tvingades bygga upp hela förvaltningsenheter och regelverk från början. Finland var således administrativt väl förberett på att fungera som en självständig stat och i de flesta fall räckte det därför med att byta ut ryska befattnings- och enhetsbeteckningar till sådana som hade använts under svenska tiden eller var etablerade i Västeuropa.²⁴

Att Finland fick en demokratiskt vald folkrepresentation 1907 innebar därtill att landet sedan dess hade haft ideologiskt explicita och folkligt förankrade rikspartier, vars medlemmar i parlamentet och ute i civilsamhället hade börjat vänja sig vid kompromissandets och det taktiska samarbetets ädla konst. Invändningen mot att Finland hade en stabil politisk kultur att bygga vidare på brukar vara kriget 1918, som ju inte vittnade om någon speciell förmåga till kompromisser. I linje med detta drog Jari Ehrnrooth i sin 1992 publicerade avhandling om arbetarrörelsens aggressiva klass- och revolutionsretorik slutsatsen att dess hetsiga utfall bidrog till att kriget bröt ut.²⁵ På motsvarande sätt har de monarkistiska strävandena 1918 och skyddskårernas utomparlamentariska påtryckningar lyfts fram som bevis på det finländska samhällets antidemokratiska strömningar.

Om man däremot beaktar hur stark och avgörande den tyska och bolsjevistiska styrningen av Finlands utveckling var åren 1917–1918 är det uppenbart orättvist att se den väpnade konflikten i landet som ett resultat av lantdagens och civilsamhällets oförmåga att axla ansvar och hitta kompromisslösningar. Ett konkret bevis på att Finlands politiska kultur trots de tvära kasten 1918 hade bibehållit sin stabilitet var att man redan i slutet av samma år arrangerade landets första demokratiska kommunalval, i vilka krigets förlorande part framgångsrikt deltog och rentav erövrade majoriteten i ett femtiotal kommunalfullmäktigen. Samma trend fortsatte i lantdagsvalet i början av mars 1919, i vilket

24. Max Engman, 'Riksupplösningar och arvtagarstater – hur upplöser man ett imperium?', i verket Max Engman (red.), *När imperier faller. Studier kring riksupplösningar och nya stater* (Stockholm 1994), s. 75–91.

25. Jari Ehrnrooth, *Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914* (Helsinki 1992), passim.

socialdemokraterna tillsammans med Agrarförbundet och Framstegspartiet utgick som valvinnare, vilket jämnade vägen för landets republikanska statskick. Och notera, allt detta skedde endast tio månader efter att socialdemokraternas uppror hade kvästs.

Det vore ändå groteskt att påstå att allt var frid och fröjd i landets politiska liv. Ett stort antal före detta rödgardister var fråntagna sina medborgerliga rättigheter och många av dem satt dessutom fortfarande internerade som politiska fångar. Men visst var de 1918–1919 förrättade valen ett uttryck för en stark kontinuitet och resiliens i landets politiska kultur och civilsamhälle. Analyserar man närmare de nya partier som då uppstod och deras ideologiska förskjutningar framgår dessutom att de hade sina rötter i de åsiktsbrytningar som börjat göra sig gällande redan före första världskriget.

Twisten mellan revolutionärt och reformistiskt sinnade socialister hade fortgått sedan Finlands socialdemokratiska parti grundades 1899 och utmynnade, som redan har omnämnts, i att de till Petrograd flydda revolutionsledarna grundade Finlands kommunistiska parti, som ställde upp i 1922 års riksdagsval som Finlands socialistiska arbetarparti. Uppkomsten av Nationella Samlingspartiet och Nationella Framstegspartiet var inte heller enbart resultatet av författningstriden 1918–1919. Den då uppkomna klyftan mellan monarkister och republikaner inom de gammal och ungfinska partierna var minst lika mycket en följd av att inställningen till socialt utjämnande samhällsreformer och liberala värderingar hade varit en övergripande tvist på borgerligt håll alltsedan 1907.

En annan ofta negligerad aspekt av Finlands politiska kultur kring decennieskiftet 1920 är hur starkt Framstegspartiet då var representerat i statsledningen och hur detta kom att återverka på regeringsbildningarna och landets offentlighet ända fram till andra världskriget. Att Ståhlberg fick en så stor majoritet bakom sig i presidentvalet i slutet av juli 1919 var inte enbart en följd av att Mannerheim väckte så starka aversioner också på borgerligt håll att den principfaste juris professorn framstod som en acceptabel kompromiss. Framstegspartiet var den främste arvtagaren av den liberalism och konstitutionalism som hade fått fotfäste i Ungfinska partiet på 1890-talet och som blev en samlande ideologisk bas för den nationella front som uppstod mot Rysslands integrationssträvanden. I motsats till vad som ibland har framhävts i forskningen kom ungfinnarna och framstegspartisterna således att ut-

göra en minst lika betydelsefull progressiv kraft i Finlands politik som de i Skandinavien samtidigt verksamma liberala partierna.²⁶

Framstegspartiets nyckelroll i landets inrikes- och utrikespolitik byggde delvis på en god valframgång i lantdagsvalet i mars 1919, även om det som ett medelklassparti inte kunde konkurrera i storlek med socialdemokraterna och Agrarförbundet. Men framför allt gynnades framstegspartisterna av att det då monarkistiska Samlingspartiet tappade röster och Svenska folkpartiet på grund av den då ännu oupplärade språkfrågan inte heller uppfattades som en försonande kraft. Följden blev att Framstegspartiet vid sidan av valet av Ståhlberg till president, som skedde genom omröstning i riksdagen, i augusti 1919 bildade en minoritetsregering med Agrarförbundet och lade beslag på alla centrala ministerposter. Tre av valperiodens fyra statsministrar var framstegspartister och eftersom statsförvaltningen samtidigt expanderade kom många strategiskt viktiga poster i ämbetsstaten att besättas av personer som stod nära Framstegspartiet.²⁷

Ett skäl till att framstegspartisterna och deras politiska förtrogna höll sig väl framme i dessa utnämningar var att den akademiskt utbildade medelklassen var starkt överrepresenterad i partiet, vilket medförde att dugliga tjänstemän ofta hittades just i denna krets. Ett konkret exempel på detta var Skolöverstyrelsens högsta ledning, som genom hela mellankrigstiden bemannades av kompetenta framstegspartister. Den progressive skolmannen Mikael Soininen, professor i pedagogik vid Helsingfors universitet, var ämbetets innehavare åren 1917–1924 och efterföljdes av filosofie doktor Oskari Mantere, som skötte befattningen till sin död och under dessa år fungerade både som riksdagsman och minister i tre regeringar. Bägge förespråkade aktivt en samslagning av folkskolor och läroverk till den typ av enhetsskolor som Finland skulle få långt senare genom 1968 års grundskolereform.²⁸

26. Vesa Vares, *Varpuset ja pääskysel. Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918* (Helsinki 2000), passim.

27. Pauliina Olkkonen, *Ei oikeaan, ei vasempaan, vaan suoraan eestä Suomenmaan. Kansallisen Edistyspuolueen sisäpoliittiset linjaukset 1919–1922*, Historian pro gradu-tutkielma (Tampereen yliopisto 2011), passim. <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/82255/gradu04813.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (hämtad 1.12.2019).

28. Veli-Matti Autio, 'Mikael Soininen, kouluhallituksen ylijohtaja, opetusministeri, kasvatustutkimuksen professori (1860–1924)', <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skb-000648>, Idem, 'Oskari Mantere, pääministeri, kansanedustaja, kouluhallituksen ylijohtaja (1874–1942)', <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skb-000650> (bägge hämtade 2.12.2019).

En annan strategiskt ytterst viktig post som i början av självständighetstiden bemannades av en person som bejakade Framstegspartiets liberalism och laglighetsideal var militären Bruno Jaland, som åren 1917–1932 verkade som landshövding för Nylands län samt åren 1920–1923 som försvarsminister i fyra regeringar i rad. Jalanders effektiva stöd till president Ståhlbergs i dennes strävanden att minimera Mannerheims roll inom försvaret och samtidigt få bukt med den bångstyriga skyddskårsrörelsen berodde inte enbart på att det gynnade hans karriär. Han hade inlett sin officersbana i ryska armén och tjänat i Nylands skarpskyttebataljon fram till finska arméns nedläggning 1902, men kom trots sin kritiska inställning till de ryska integrationssträvandena och stöd till aktivisterna varken att delta aktivt i kriget 1918 eller därefter visa förståelse för jägarofficerarnas och högeraktivisternas politiska krav.²⁹

Ett annat uttryck för att Framstegspartiets samhällssyn i början av självständighetstiden hade en bredare förankring än vad dess stöd i riksdags- och kommunalval låter påskina var att partiets språkorgan *Helsingin Sanomat* redan under första världskriget utkom i större upplagor än någon annan dagstidning i Finland. Och detta trots att tidningens uttalade partipolitiska koppling fortsatte fram till 1932, och även därefter präglades av framstegspartiets linje, eftersom tidningens ägare och chefredaktör Eljas Erkkö var en av partiets mest inflytelserika medlemmar. En orsak till framgången var uppenbarligen tidningens mångsidiga bevakning av den angloamerikanska världen, vars mediakultur Eljas Erkkös far och föregångare som chefredaktör Eero Erkkö hade stiftat bekantskap med under sina exilår i Förenta staterna 1903–1905. Men framför allt avslöjade de stadigt växande upplagorna på 1920-talet att *Helsingin Sanomat* i likhet med Framstegspartiet gav utrymme åt ett spektrum av liberala och socialt progressiva värderingar, som bejakades på båda sidor av höger–vänster-axeln.³⁰

Språk- och Ålandsfrågans lösningar åren 1919–1922 var också uttryck för en bred politisk vilja att bevara den tvåspråkiga offentlighet som hade vuxit fram i Finland i slutet av ryska tiden. Fennomanernas

29. Mikko Uola, 'Bruno Jaland. Försvarsminister, landshövding, generalmajor', *Biografiskt Lexikon för Finland* 3, *Republiken Finland A–L* (Helsingfors 2011), <http://www.bl.fi/artikel.php?id=759> (hämtad 2.1.2.2019).

30. Niklas Jensen-Eriksen, Aleksi Mainio & Reetta Hänninen, *Suomen suurin. Helsingin Sanomat 1889–2019* (Helsinki 2019), s. 28–55.

irritation över de starka positioner som de svenskspråkiga eliterna alltjämt hade inom många samhällssektorer var inte heller en ny sak. Trots att äkta finska utfall mot språkparagraferna i 1919 års regeringsform och de några år senare stadfästa språklagarna fortsatte under hela mellankrigstiden fick de dock aldrig bakom sig ett lika starkt folkstöd för en språklig likriktning som i de baltiska länderna, där det tyska språkets offentliga status avvecklades i rask takt. Ett vägande skäl till kontinuiteten i Finlands språklagstiftning var att den svenskspråkiga befolkningens andel var så stor i många kustkommuner och i huvudstaden att ett totalt förfinskande av den offentliga sektorn hade varit ytterst skadligt och kortsiktigt. En viktig garant för den tvåspråkiga offentlighetens fortbestånd var också det socialdemokratiska partiets konsekvent avmätta hållning till språkstriden, som den inte utan orsak betecknade som en intern borgerlig tvist.

Woodrow Wilsons Finland

Freden i Versailles 1919 och bolsjevikernas seger i det ryska inbördeskriget 1918–1922 dikterade den geopolitiska utvecklingen för hela det mellankrigstida Europa. En öppen fråga som redan har tangerats är om Finland alls hade kunnat bevara sin självständighet om revolutionen i Ryssland utfallit på annat sätt, vilket påminner oss om hur mycket av det som skedde i Finland ytterst bör ses mot bakgrund av stormaktspolitiken. Att segermakterna Storbritannien och Förenta staterna erkände Finlands självständighet under pågående fredsförhandlingar i Versailles i början av maj 1919 var självfallet väsentligt. Erkännandet var i linje med den amerikanske presidenten Woodrow Wilsons då ofta framförda krav på folkens rätt till ”nationellt självbestämmande”. Men det bottnade också i västmakternas förhoppning om att Finland och de andra nya randstaterna i Östersjöregionen kunde fungera som en buffertzonen i kampen mot bolsjevismens spridning, eller som Frankrikes premiärminister Clemenceau uttryckte det, som en karantänlinje mot en kommunistisk kontamination – ”cordon sanitaire”.³¹

31. Jaroslaw Suchoples, *Finland and the United States, 1917–1919. Early Years of Mutual Relations* (Helsinki 2000), s. 161–203; Mary Nolan, *The Transatlantic Century. Europe and America, 1890–2010* (Cambridge 2013), s. 66–75; Bo Stråth, *Europe's Utopias of Peace: 1815, 1919, 1951* (London 2016), s. 242–263.

Att stormakterna på detta sätt utstakade det möjligas gränser för Finland var ingen ny sak. Så hade ju skett flera gånger tidigare och så skulle ske på nytt när Nationernas förbund sommaren 1921 beslutade att Åland skulle förbli en del av Finland men erhålla starka språkliga rättigheter och återfå sin demilitariserade status. Det har ofta poängterats att Ålandsfrågans lösning var en av de få etniska konflikterna som det av president Wilson initierade Nationernas förbund lyckades lösa under sin 20-åriga verksamhet. Kan så vara, men ytterst berodde NF:s skeppsbrott på de fredsvillkor som påtvingades Tyskland i Versaillesfreden, vilka inte alls var i linje med Wilsons kända 14-punktsprogram som hade lockat tyskarna att gå med på en kapitulation hösten 1918. I det nämndes inget om vare sig Tysklands ansvar för krigsutbrottet eller dess skyldighet till ett krigsskadestånd.³²

En annan oförutsedd och tragisk följd av Wilsons välmenande fredsvilja var att hans krav på folkens nationella självbestämmande byggde på en ytterst oklar idé om vad som egentligen konstituerade ett folk och en nation. Följden blev att etniska motsättningar uppstod i så gott som alla nyblivna stater i Europa och ofta förgiftade deras grannrelationer, eftersom de flesta av världsdelens etniska "folk" var utspridda över flera stater. Följande världskrig skulle på ett horribelt sätt fullfölja Wilsons idé om etniskt och religiöst homogena nationalstater i Östeuropa. Även om Finland kom avgjort lättare undan alla dessa blodiga omställningar resulterade kriget också i finländarnas fall i en etnisk och språklig likriktning av samma typ som i de andra randstaterna som då ännu fanns kvar på den politiska kartan.³³

32. Stråth, *Europe's Utopias of Peace*, s. 242–243, 262.

33. Meinander, *Samtidigt*, s. 328–330.